

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ - ΜΟΥΣΕΙΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΑΠΟ ΤΑ ΗΛΥΣΙΑ ΠΕΔΙΑ ΣΤΟ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟ ΠΑΡΑΔΕΙΣΟ

ΑΠΟ ΤΑ ΗΛΥΣΙΑ ΠΕΔΙΑ
ΣΤΟ
ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟ ΠΑΡΑΔΕΙΣΟ

European Science Foundation
Ερευνητικό πρόγραμμα:
The Transformation of the Roman World AD 400-900

Με την υποστήριξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ISBN 960-7254-49-X

© 1997 Υπουργείο Πολιτισμού

9η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων - Θεσσαλονίκη

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ - ΜΟΥΣΕΙΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΑΠΟ ΤΑ ΗΛΥΣΙΑ ΠΕΔΙΑ ΣΤΟ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟ ΠΑΡΑΔΕΙΣΟ

ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ ΕΚΘΕΣΗΣ

ΜΟΥΣΕΙΟΛΟΓΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ ΚΑΙ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΕΚΘΕΣΗΣ

Υπεύθυνη: Ευτ. Κουρκουτίδου -Νικολαΐδου, Έφορος Αρχαιοτήτων
Δ. Παπανικόλα-Μπακιρτζή, Δ. Ναλπάντης, αρχαιολόγοι

Επιστημονικοί συνεργάτες:

Κ. Ελευθεριάδου, Δ. Μακροπούλου, Ευ. Μαρκή, Ε. Πελεκανίδου,
Α. Λοβέρδου-Τσιγαρίδα, αρχαιολόγοι

ΜΟΥΣΕΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ ΚΑΙ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΚΘΕΣΗΣ

Ε. Κατσάνικα, G. Marconi-Παπαδέλη, αρχιτέκτονες

Βοηθός: Ε. Γεωργιάδου, αρχιτέκτων εσωτερικών χώρων

ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ

Αρχαιολόγοι: Α. Αντωνάρας, Π. Καμπάνης, Ι. Μότσιανος,
Β. Μπουλιώνη, Μ. Πολυχρονάκη, Α. Τζίτζιμπάση,
Χ. Χατζηχριστοδούλου

Συντηρητές: Ι. Αλμπάντης, Α. Αποκατανίδης, Γ. Γούσιος, Τ. Ζιούτης,
Π. Ιωσηφίδου, Η. Καραγιαννίδου, Ε. Κόϊου, Μ. Κόλλιας, Α. Κοντοές,
Β. Κυπριανού, Γ. Κωνσταντινίδης, Χ. Κωνσταντινίδου, Β. Κωστοπούλου,
Κ. Μαθιός, Ε. Μάτιου, Μ. Μουρατίδου, Ν. Νησιάντζη, Α. Παλούσης,
Μ. Σωτηροπούλου, Χ. Τσαγανός, Κ. Χατζηκωνσταντίνου, Ν. Χατζόπουλος,
Π. Χειμωνίδου, Ι. Χρήστου

1. Τοιχογραφία από
τάφο του Δυτικού
Νεκροταφείου της
Θεσσαλονίκης, 6ος αι.

ΖΩΓΡΑΦΙΚΗ ΑΠΟΔΟΣΗ ΑΠΟΨΕΩΝ ΕΚΘΕΣΗΣ

G. Marconi-Παπαδέλη

ΣΧΕΔΙΑ: Θ. Ζωντανός, Φ. Κορναράκη, Γ. Μηλτοακάκης

ΓΡΑΦΙΣΤΙΚΕΣ ΣΥΝΘΕΣΕΙΣ: COLIBRI, Graphic Design Studio

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ: Αρχείο 9ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων

Γ. Πούπης, Μ. Σκιαδαρέσης, Σ. Χαϊδεμένος

ΦΩΤΙΣΜΟΣ: MATI, LIGHT & AUDIOVISION, Bertozzi & Keller

Ι. Ηλιάδης, Η-Μ Μηχανικός, G. Marconi-Παπαδέλη

ΧΡΩΜΑΤΙΣΜΟΙ: N. Lorimy

ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ: Χ. Γκουβεντάρης, Κ. Συκιάρης

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ: Ε. Περιστεροπούλου

ΑΦΙΣΛΑ: Ραχήλ Μισοδραχή -Καπόν

ΠΑΡΑΓΩΓΗ
ΚΑΤΑΛΟΓΟΥ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΠΟΝ

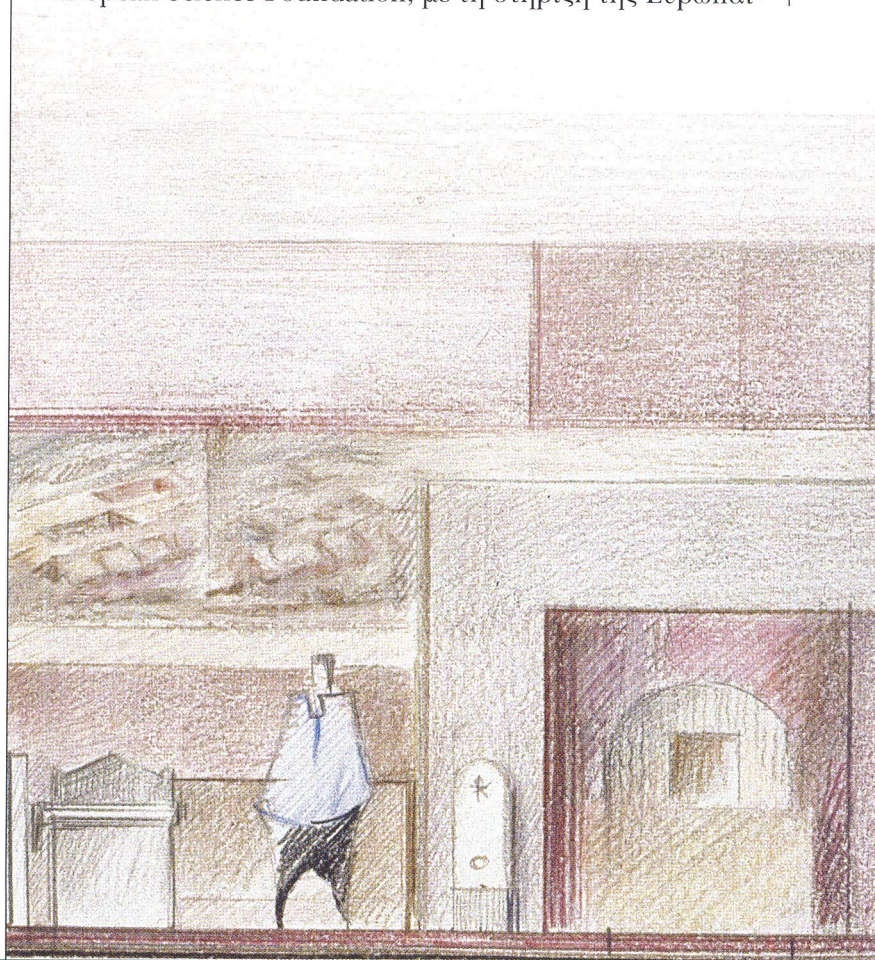

Η Έκθεση "Από τα Ηλύσια Πεδία στο Χριστιανικό Παράδεισο" αποτελεί μέρος της μόνιμης Έκθεσης του Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού και έχει οργανωθεί στην τρίτη αίθουσα της πτέρυγας της πρωτοβυζαντινής περιόδου. Η πτέρυγα περιλαμβάνει συνολικά τρεις μεγάλες θεματικές ενότητες που καλύπτουν πλευρές του πολιτισμού της ύστερης αρχαιότητας έως και τον 8ο-9ο αι.: τη δημιουργία του χριστιανικού ναού, την πρωτοβυζαντινή πόλη και τον αστικό βίο μέσα σ' αυτήν, τις ταφές και τα κοιμητήρια.

Η Έκθεση του Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού έχει επιλεγεί να αντιπροσωπεύσει την περιοχή της ανατολικής αυτοκρατορίας σε ένα δίκτυο εκθέσεων πέντε ευρωπαϊκών Μουσείων, πάνω στο ίδιο θέμα και με κοινό κατάλογο. Οι ειδικές αυτές εκθέσεις που διερευνούν διαφορετικές όψεις της μετάβασης από την ύστερη αρχαιότητα στην πρώιμη μεσαιωνική περίοδο, εντάσσονται στο ερευνητικό πρόγραμμα "The Transformation of the Roman World AD 400-900" της European Science Foundation, με τη στήριξη της Ευρωπαϊ-

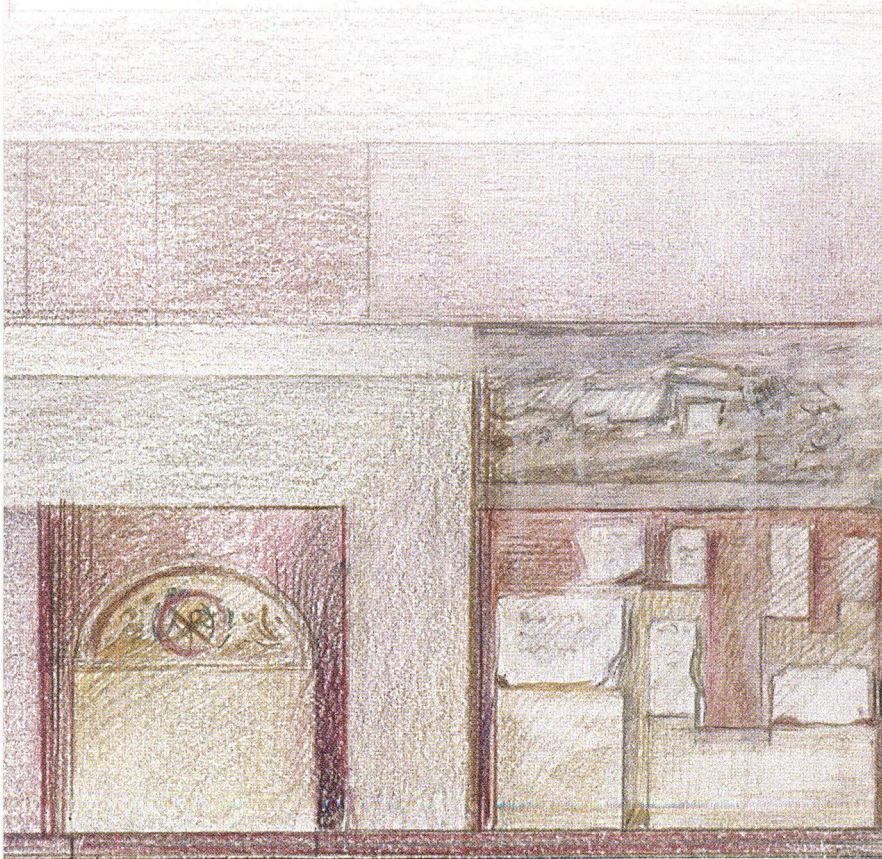
2

2. Αποψη της έκθεσης
σε ζωγραφική απόδοση.

κής Ένωσης. Το Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού διαθέτει μια μοναδική συλλογή ταφικών τοιχογραφιών από τον 3ο έως τον 6ο αι., που προέρχονται από τα παλαιοχριστιανικά κοιμητήρια της Θεσσαλονίκης καθώς και σημαντικά αρχαιολογικά ευρήματα που φωτίζουν την περίοδο αυτή.

Η ύστερη αρχαιότητα είναι μια σημαντική ιστορική περίοδος για τον ευρωπαϊκό πολιτισμό. Κατά τη διάρκειά της δημιουργούνται και παίρνουν μορφή νέες τάσεις, νέα ιδεολογικά ρεύματα και εξελίξεις που διαμορφώνουν το χαρακτήρα του μεσαιωνικού κόσμου. Κύρια χαρακτηριστικά της εποχής που σηματοδοτεί το τέλος του αρχαίου κόσμου είναι, από τη μια η βαθιά πνευματικότητα και η έντονη θρησκευτική αναζήτηση που οδηγεί στο συγκρητισμό και την ταύτιση ανατολικών θεοτήτων με τις παλιές, γνωστές θεότητες και από την άλλη η επικράτηση του χριστιανισμού ως νέας θρησκείας. Ο χριστιανισμός δίνει απάντηση στο πρόβλημα ύπαρξης του ανθρώπου της ύστερης αρχαιότητας, που δεν είναι πια η εφήμερη επίγεια ευτυχία του αλλά η σχέση του με το θείο και η σωτηρία της ψυ-

3 Άποψη της έκθεσης σε
ζωγραφική απόδοση.

4. Γενική άποψη τάφου
με τοιχογραφίες
από το Ανατολικό
Νεκροταφείο
της Θεσσαλονίκης,
4ος αι.

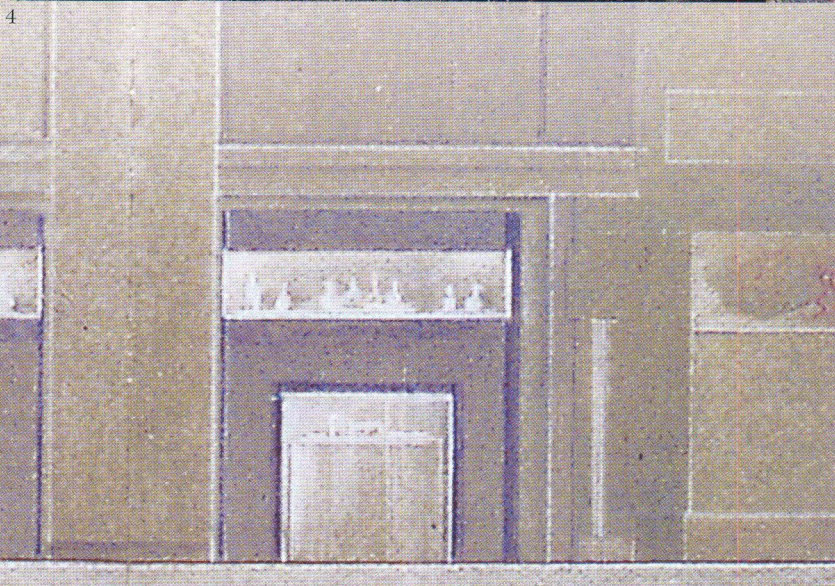
5. Τοιχογραφία από
τάφο του Δυτικού
Νεκροταφείου της
Θεσσαλονίκης, 3ος αι.

6. Τοιχογραφία από
τάφο του Ανατολικού
Νεκροταφείου της
Θεσσαλονίκης, 6ος αι.

7. Λεπτομέρεια
σκηνής θαλάσσιου
ταξιδιού από
τοιχογραφία τάφου
του Δυτικού
Νεκροταφείου της
Θεσσαλονίκης, 3ος αι.

χής του. Παράλληλα σημαντικές επιβιώσεις του αρχαίου πνεύματος συμπληρώνουν την εικόνα της ύστερης αρχαιότητας.

Στους αρχαίους πολιτισμούς, ένα σημαντικό μέρος της θρησκευτικής ζωής και του ιδιωτικού βίου, όπου μάλιστα εκφράζεται καθοριστικά η κοσμοθεωρία κάθε εποχής, είναι η πίστη του ανθρώπου για τη μετά θάνατο ζωή και η ενασχόλησή του με τους νεκρούς του. Για τους αρχαίους Έλληνες, τα Ηλύσια Πεδία που ταυτίζονται στη φαντασία τους με τα Νησιά των Μακάρων, αντιπροσωπεύουν έναν παραδεισένιο τόπο που χαρίζει στους εκλεκτούς των θεών, αφού περάσουν από την κρίση των υπέρτατων δικαστών, του Ραδάμανθυ, του Αιακού και του Μίνωα, ότι δεν μπορούν να χαρούν οι κοινοί άνθρωποι πάνω στη γη. Η μετάλλαξη αυτού του παραδεισένιου τόπου υλικής και επίγειας ευημερίας και απόλαυσης που αντιπροσωπεύουν τα Ηλύσια Πεδία, στο χριστιανικό Παρά-

5

6

7

δεισο της ουράνιας ζωής και της σωτηρίας της ψυχής των "δικαίων", διαφοροποιεί την πνευματική και θρησκευτική σημαντική της χριστιανικής εικονογραφίας, αν και διατηρεί πολλά μορφολογικά και τεχνοτροπικά στοιχεία αλλά και σημειωτικά συστήματα από τον αρχαίο κόσμο.

Στα χριστιανικά κοιμητήρια της ύστερης αρχαιότητας, τα κύρια σημεία των αλλαγών που επέφερε η νέα θρησκεία στο συγκεκριμένο πεδίο της πίστης και της κοσμοθεωρίας για τη μετά θάνατο ζωή, αποτυπώνονται, ως έκφραση της μεταφυσικής αγωνίας του ανθρώπου, στα κείμενα και στα σύμβολα των επιτύμβιων επιγραφών, στην εικονογραφία της ταφικής ζωγραφικής, στα ταφικά έθιμα και στα ευρήματα των τάφων.

8

8. Τοιχογραφίες
του λεγόμενου τάφου
του Ευστοργίου από
το Δυτικό Νεκροταφείο
της Θεσσαλονίκης,
4ος αι.

Η Θεσσαλονίκη είναι μια πολυάνθρωπη ευρωπαϊκή πόλη, σημαντικό λιμάνι της Μεσογείου, με συνεχή και αδιάσπαστη ιστορική και πολιτιστική πορεία από την ίδρυσή της στα 315 π.Χ. ως τα νεότερα χρόνια.

Στην αρχαία Θεσσαλονίκη, οι νεκροπόλεις απλώνονται έξω από τα ανατολικά και δυτικά τείχη. Στον ίδιο χώρο βρίσκονται, από τον 2ο-3ο μ.Χ αι., οι χριστιανικές ταφές, ενταγμένες χωρίς χωροταξική διάκριση στα προϋπάρχοντα "εθνικά" νεκροταφεία. Στη συνέχεια, οργανώθηκαν ιδιαίτερα χριστιανικά κοιμητήρια γύρω από τάφους μαρτύρων και Μαρτύρια (ταφές *ad sanctos*) και αργότερα σε χώρους οργανωμένους από την Εκκλησία της πόλης. Από τον 8ο-9ο αι., καθιερώνε-

ται ο ενταφιασμός των νεκρών μέσα στην πόλη, είτε μέσα στους ναούς για σημαντικά εκκλησιαστικά και πολιτικά πρόσωπα είτε στον περίβολο των μονών και των ναών. Η μετακίνηση των κοιμητηρίων μέσα στην οικιστική περιοχή προκαλεί σημαντική μεταβολή στην αστική οργάνωση της περιτειχισμένης Θεσσαλονίκης και αποτελεί μια βαθιά τομή στην εξέλιξη της αρχαίας ελληνικής πόλης προς τη βυζαντινή πόλη-κάστρο.

Η **τυπολογία και η μορφή των τάφων** που επικρατούσαν στα νεκροταφεία της Θεσσαλονίκης στους πρώτους χριστιανικούς αιώνες δεν μεταβάλλονται ούτε για τις χριστιανικές ταφές ούτε για τους τάφους των Εβραίων που αποτελούσαν από τότε μια σημαντική παροικία της πόλης. Συνηθίζονται όπως και παλαιότερα οι μαρμάρινες σαρκοφάγοι, οι εγχυτρισμοί σε αμφορείς ή άλλα αγγεία καθημερινής χρήσης για ταφές βρεφών ή νηπίων, οι κεραμοσκεπείς καλυβίτες, οι κτιστοί κιβωτιόσχημοι και οι καμαροσκεπάστοι τάφοι, είτε μεμονωμένοι είτε σε συστάδες. Η ποικιλία των ταφών αντανάκλα την κοινωνική και οικονομική διαστρωμάτωση των χριστιανών κατοίκων της πόλης. Η διαφοροποίηση των χριστιανικών ταφών εντοπίζεται κυρίως στον προσανατολισμό του νεκρού κατά τον άξονα Α-Δ, εκτός φυσικά από τις περιπτώσεις όπου ο σταυρός, το χριστόγραμμα ή ένα άλλο χριστιανικό σύμβολο στη ζωγραφική του τάφου ή πάνω σε κάποιο από τα ευρήματα που βρέθηκαν μέσα σ' αυτόν, δηλώνουν φανερά τη χριστιανική ομολογία του νεκρού.

Πολλοί από τους τάφους είχαν ως **επιτύμβια σήματα** μαρμάρινες ή πέτρινες πλάκες που έφεραν επιτύμβιες επιγραφές, ενώ άλλοι είχαν σε δεύτερη χρήση αρχαιότερες επιτύμβιες στήλες ή και ταφικούς βωμούς, σε δεύτερη χρήση. Ενεπίγραφες στήλες πακτωμένες σε βωμόσχημα υπέργεια κτίσματα πάνω από τάφους, βρέθηκαν πρόσφατα στο ανατολικό νεκροταφείο της Θεσσαλονίκης. Επιτύμβιες επιγραφές υπάρχουν επίσης σε σαρκοφάγους.

Στις παλαιότερες χριστιανικές επιτύμβιες επιγραφές χρησιμοποιούνται στοιχεία και τυπικές εκφράσεις καθιερωμένες στην ύστερη αρχαιότητα. Στοιχείο αρχαιότητας είναι η αναφορά του πατρωνύμου που συνοδεύει το όνομα του νεκρού, ενώ στοιχεία ρωμαϊκής επίδρασης είναι τα εξελληνισμένα ρωμαϊκά ονόματα ή τίτλοι. Παράλληλα, δίπλα σε τυπικές επιτύμβιες εκφράσεις όπως *μνείας χάριν*, εμφανίζονται τα σύμβολα της νέας θρησκείας όπως το χρίσμα, ο σταυρός, ο ιχθύς, τα περιστέρια ή και νέες εκφράσεις που δηλώνουν λιτά και επι-

γραμματικά τη νέα σχέση του πιστού με το θάνατο, όπως *μημόριον* ή *μημόριν*, *κοιμητήριον* ή *κοιμητήριον* έως *ἀναστάσεως* που χρησιμοποιούνται για να δηλώσουν τον τάφο και οι εκφράσεις *αἰωνία ζωὴ χρῶ*, *καλοκοίμητος*, *ἀνεπαύσατο*, *εἰς σωτηρίαν* κλπ. Οι εκφράσεις αυτές αποδίδουν το θεμελιώδες δόγμα της νέας θρησκείας, ότι ο τάφος είναι τόπος ύπνου του νεκρού, μια μεταβατική κατάσταση ως την τελική Κρίση, οπότε προσδοκείται η ἀνάσταση των νεκρών, η πορεία των δικαίων στον Παράδεισο και η σωτηρία της ψυχής. Επίσης η έκφραση "αδελφοί" έχει και την έννοια του μέλους της χριστιανικής κοινότητας. Οι χριστιανικές επιτύμβιες επιγραφές της περιόδου αυτής δίνουν επίσης πολλά στοιχεία για την προσωπογραφία της εποχής, για τα επαγγέλματα και την κοινωνική δομή της πόλης, όπως επίσης για το ιδιοκτησιακό καθεστώς της αγοράς ενός τάφου και το ύψος της τιμής του αλλά και τη συνήθεια να παραχωρείται ένας ιδιόκτητος τάφος για την ταφή άλλου προσώπου,

9

9. Τοιχογραφία από
τάφο του Ανατολικού
Νεκροταφείου
της Θεσσαλονίκης με
την παράσταση της
Σωσάννας, 5ος αι.

ακόμη και μη συγγενικού. Διαπιστώνεται μάλιστα ότι οι τιμές των τάφων στη Θεσσαλονίκη είναι σχετικά υψηλές σε σχέση με άλλες μικρότερες πόλεις. Οι επιτύμβιες επιγραφές δίνουν επίσης στοιχεία για τη διάδοση που είχε στην εποχή αυτή η τυμβωρυχία για την αποτροπή της οποίας αναγράφονται στις επιτύμβιες πλάκες απειλές και κατάρες για τους τυμβωρύχους.

Ταφική ζωγραφική. Από τους χριστιανικούς τάφους της Θεσσαλονίκης, του 3ου-6ου αι., προέρχεται μια ιδιαίτερα πλούσια συλλογή τοιχογραφιών, από τις πιο σημαντικές σ' όλο το χριστιανικό κόσμο.

Τα θέματα που διαπραγματεύεται η ταφική ζωγραφική προέρχονται είτε από την Παλαιά είτε από την Καινή Διαθήκη ή περιέχουν συμβολισμούς και αλληγορίες αναφερόμενες σε δόγματα της νέας θρησκείας, όπως είναι η μετά θάνατο ζωή, η σωτηρία της ψυχής κλπ.

Ο ανθικός ζωγραφικός διάκοσμος καλύπτει μια μεγάλη κατηγορία παλαιοχριστιανικών τάφων του 3ου και α' μισού του 4ου αι. Αποτελείται από θέματα που εκφράζουν την αρχαία αντίληψη της υλικής ευημερίας και απόλαυσης στα Ηλύσια Πεδία: δένδρα και φυτά, άνθη και καρποί, πουλιά και γιρλάντες, παγώνια που πλαισιώνουν κανθάρους, συνθέτουν μια εικόνα παραδείσιας ευδαιμονίας. Η εικόνα αυτή φθάνει σε μερικά παραδείγματα έως την υπερβολή, απεικονίζοντας λαχταριστές τροφές, σφάγια, ψάρια και κυνήγια, καρπούς και αγγεία με ποτά. Τα θέματα αυτά ανακαλούν την ειρωνική υπερβολή της περιγραφής που δίνει ο Λουκιανός για τις Νήσους των Μακάρων στην "Αληθή Ιστορία" του.

Μια άλλη ομάδα τάφων που καλύπτουν χρονικά την περίοδο από τον 3ο μέχρι τον 5ο αι., διακοσμούνται με ζωγραφική απομίμηση ορθομαρμάρωσης που θυμίζει τις πολυτελείς επενδύσεις των τοίχων στα δημόσια κτίρια, με πολύχρωμα μάρμαρα και ενθετικές διακοσμητικές συνθέσεις (Incrustationstyle). Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα ενός δίδυμου καμαροσκέπαστου τάφου, όπου ο ένας θάλαμος έχει ζωγραφιστεί με μίμηση πολυτελούς ορθομαρμάρωσης, ενώ ο άλλος θάλαμος απεικονίζει θέματα της Παλαιάς και της Καινής Διαθήκης.

Παραστάσεις από την Παλαιά και την Καινή Διαθήκη αποτελούν τη θεματική της εικονογράφησης μιας άλλης σημαντικής ομάδας τάφων. Οι παραστάσεις αυτές έχουν κοινό στοιχείο την αλληγορική αναφορά στο απολυτρωτικό έργο του Κυρίου. Τα κυριότερα θέματα από την Παλαιά Διαθήκη είναι ο Δανιήλ στο λάκκο των λεόντων, η Θυσία του Αβραάμ,

οι τρεις Παίδες στην κάμινο, ο Νώε στην Κιβωτό, ο Ιωνάς και το κήτος, ο Αδάμ και η Εύα στον Παράδεισο κλπ. Αντίστοιχα, από την Καινή Διαθήκη εικονίζονται παραστάσεις από τον κύκλο της ζωής του Χριστού αλλά με εσχατολογικό και όχι αφηγηματικό-ιστορικό περιεχόμενο, όπως η Προσκύνηση των Μάγων και η Βάπτιση του Χριστού και θαύματα όπως ο Γάμος στην Κανά, ο Πολλαπλασιασμός των άρτων και των ιχθύων, η Ίαση του παραλυτικού και η Ανάσταση του Λαζάρου, το Μαρτύριο της πρωτομάρτυρος και ισαποστόλου Θέκλας στην πυρά και το όραμά της κατά το οποίο εμφανίστηκε ο Χριστός με τη μορφή του Παύλου. Τα θέματα αυτά εμπλουτίζονται με συμβολικές παραστάσεις, δημιουργήματα της χριστιανικής κοσμοθεωρίας, όπως ο Ιησούς ως Καλός Ποιμένας, η Ψυχή-Δεομένη, αλλά και συνθέσεις που μέσα από γνωστά εικονογραφικά πρότυπα ή και νέα λογότυπα-σύμβολα της νέας θρησκείας, όπως το χριστόγραμμα και ο σταυρός, αποδίδουν με συμβολισμούς θρησκευτικά νοήματα που έχουν την πηγή τους κυρίως στους Ψαλμούς. Τα θέματα αυτά αναφέρονται στον Παράδεισο και στην ουράνια ζωή, στην Ψυχή ή στην πίστη των χριστιανών, όπως ο αμνός, ο Λέων, η περισσότερά, το ελάφι που πλησιάζει να πιεί νερό, τα παγόνια που παισιώνουν κανθάρους κλπ.. Σε τάφο του 3ου αι. συνδυάζονται θέματα της Παλαιάς Διαθήκης, όπως ο Δανιήλ με τα λιοντάρια, η Θυσία του Αβραάμ και ο Νώε στην Κιβωτό, με την αλληγορική παράσταση του Ιησού ως Καλού Ποιμένα και την παράσταση της Ανάστασης του Λαζάρου από την Καινή Διαθήκη, σε ένα σπάνιο εικονογραφικό τύπο. Ενδιαφέρουσα για τον αλληγορικό συμβολισμό της είναι και η ιστορία της Σωσάννας από την Παλαιά Διαθήκη, όπου η δεόμενη μορφή της Σωσάννας ανάμεσα στους ιουδαίους πρεσβύτερους που την διώκουν συμβολίζει την Εκκλησία που διώκεται και θριαμβεύει. Αλληγορική είναι και η παράσταση ιστιοφόρου πλοίου με έναν επιβάτη που ταξιδεύει σε θάλασσα γεμάτη ψάρια, ενώ οι άλλες πλευρές και η οροφή του τάφου απεικονίζουν τοπίο Παραδείσου. Η παράσταση μπορεί να ερμηνευθεί ως αλληγορία της ανθρώπινης ζωής που πλέει προς το ουράνιο λιμάνι της σωτηρίας του ανθρώπου.

Μια οικογενειακή σκηνή μέσα σε ένα παραδείσιο ανθισμένο τοπίο, όπου περιλαμβάνεται και ένα οικοδόμημα, απεικονίζει ο λεγόμενος "τάφος του Ευστοργίου", του 4ου αι. Πρόκειται για μια από τις πιο σπάνιες παραστάσεις της ταφικής ζωγραφικής των χριστιανικών χρόνων και ερμηνεύεται ως απεικόνιση τελετής νεκρικής λατρείας προς τους νεκρούς

της οικογένειας, κατά την οποία γίνονται προσφορές λαδιού, κρασιού ή γάλακτος στον τάφο ή σε νεκρικό βωμό. Ο σταυρός, το κατ' εξοχήν σύμβολο της χριστιανικής θρησκείας λόγω της σταυρικής θυσίας του Χριστού, παρουσιάζεται στη διακόσμηση των παλαιοχριστιανικών τάφων με τις διάφορες μορφές του (ελληνικός ή λατινικός, σταυρός της Μάλτας, πολυάκτινος, με φυλλοφόρους βλαστούς στη βάση του ή και πλαισιωμένος με πουλιά, φυτά και άνθη). Το ίδιο συχνά εμφανίζεται και το χριστόγραμμα, ενταγμένο συχνά και σε ανθικό διάκοσμο. Σιγά σιγά, οι άλλες παραστάσεις που εικονογραφούν τους χριστιανικούς τάφους από τον 3ο και 4ο αι. εξαφανίζονται και επικρατεί από τις αρχές του 6ου αι., ως κύριο θέμα στην εικονογράφηση των τάφων, ο σταυρός, το νικηφόρο όπλο του πιστού στην πάλη του με το θάνατο.

Εκτός από την ποικίλη εικονογραφία των χριστιανικών τάφων της Θεσσαλονίκης, που αναφέρεται και εκφράζει τη νέα πίστη στη μετά θάνατο ζωή του χριστιανού και την πορεία του για τη σωτηρία της ψυχής του, στις τοιχογραφίες των τάφων μπορούμε να παρακολουθήσουμε την εξέλιξη της ζω-

10

10. Αποψη της έκθεσης σε ζωγραφική απόδοση.

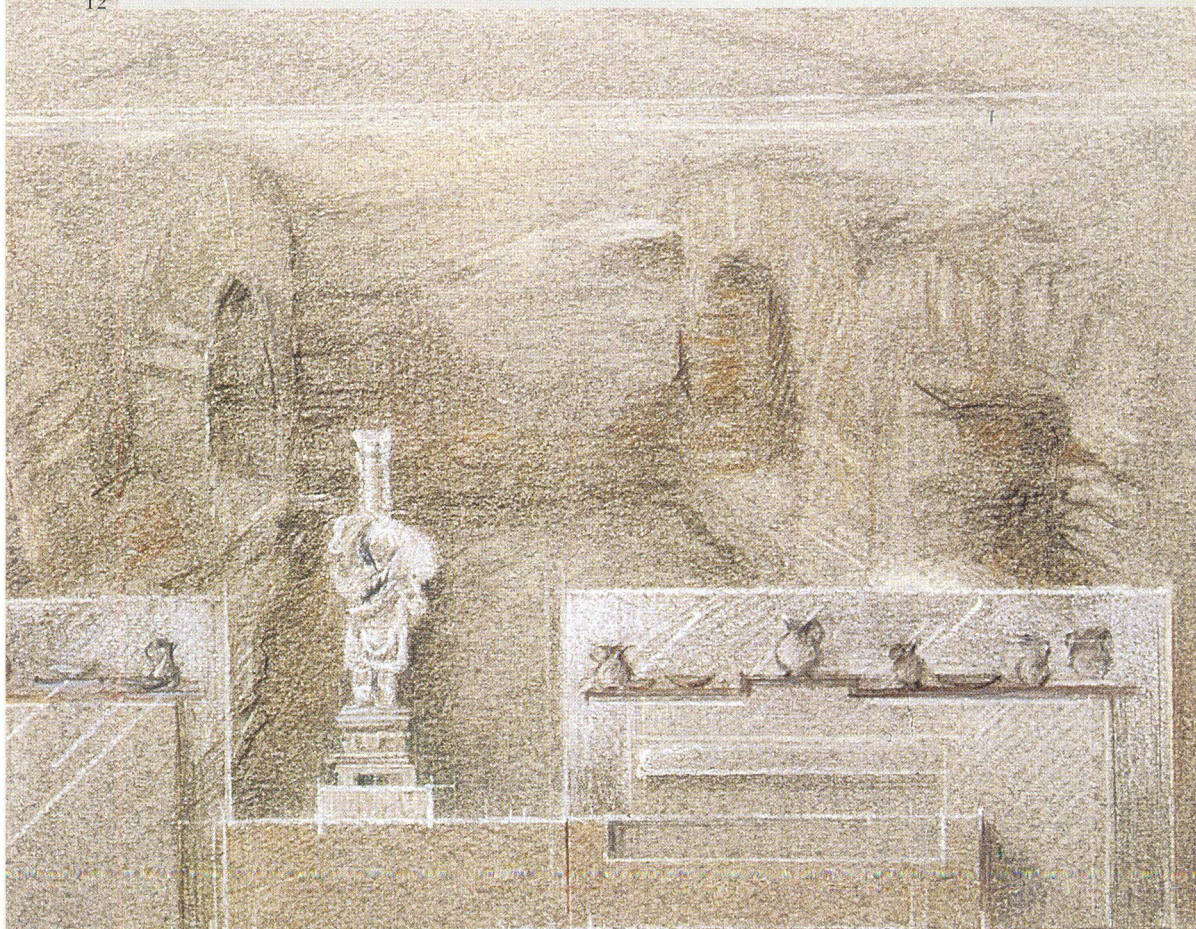
11

11. Πήλινα αγγεία από τάφους της Θεσσαλονίκης.

12. Γυάλινα αγγεία από τάφους της Θεσσαλονίκης.

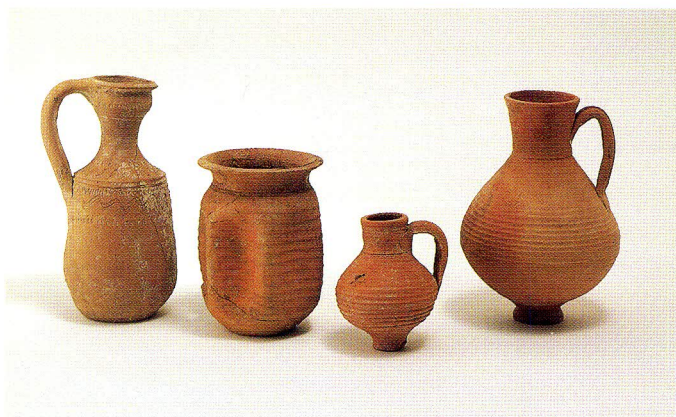
12

17

γραφικής της ύστερης αρχαιότητας και μάλιστα σ' ένα είδος όπως η ταφική ζωγραφική, που απαιτεί ταχεία και έμπειρη εκτέλεση του σχεδίου. Η χριστιανική ταφική ζωγραφική, αποτελεί ένα σημαντικό κεφάλαιο της εικαστικής δημιουργίας της ύστερης αρχαιότητας και παρουσιάζει τα βασικά στοιχεία της αλλαγής που σημειώνεται με την εγκατάλειψη της αισθητικής των κλασικών χρόνων και με τη δημιουργία μιας δυναμικής τέχνης που συνδυάζει το συμβολισμό με το ρεαλισμό. Βέβαια πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι πολλές από τις ζωγραφικές διακοσμήσεις των χριστιανικών τάφων δεν είναι έργα μεγάλης πνοής, ενώ κάποιες από αυτές μαρτυρούν τη δημιουργία ενός σημαντικού καλλιτέχνη, στον οποίο ασφαλώς γινόταν η ανάθεση διακόσμησης των τάφων των πιο πλούσιων οικογενειών της πόλης. Στα έργα των σημαντικών αυτών ζωγράφων διακρίνονται τα κύρια χαρακτηριστικά της ζωγραφικής της εποχής που συνοψίζονται στα ζωηρά χρώματα, ανάμεσα στα οποία κυριαρχούν το κόκκινο και το

13

πράσινο, στην πλατιά πινελιά, στο έντονο περίγραμμα, που δεν αλλοιώνει ωστόσο μια γενική ιμπρεσιονιστική αίσθηση που κυριαρχεί στις μορφές και στην όλη σύνθεση, και τέλος στην απουσία σύνδεσης του ζωγραφικού τοπίου με τις ανθρώπινες μορφές.

Τα ευρήματα μέσα στους τάφους, εκτός από τη σημαντική αξία που έχουν ως αυθε-

ντικά αντικείμενα τέχνης, βιοτεχνίας ή οικοτεχνίας, καθημερινής ζωής και οικονομικής συναλλαγής, δίνουν κατά κύριο λόγο πολύ χρήσιμες πληροφορίες για τα έθιμα ταφής που επικρατούσαν στους πρώτους χριστιανικούς αιώνες.

Τα ευρήματα των τάφων μπορούν να ταξινομηθούν σε τρεις κατηγορίες:

1. Κοσμήματα, υφάσματα και χρυσοκλωστές, κουμπιά και λοιπά εξαρτήματα της ένδυσης των νεκρών, καθώς και αντικείμενα του νεκρού που τοποθετούσαν στον τάφο οι οικείοι του. Ο στολισμός των νεκρών με τα κοσμήματά τους είναι επιβίωση της αρχαίας παράδοσης, που παρατηρείται στις χριστιανικές ταφές της Θεσσαλονίκης ως και τον 5ο αι.· στη συνέχεια εκλείπει, πιθανόν γιατί επιβάλλεται από την Εκκλησία μεγαλύτερη λιτότητα στον ενταφιασμό.

13. Πήλινα αγγεία
από τάφους
της Θεσσαλονίκης.

14. Γυάλινα αγγεία
από τάφους
της Θεσσαλονίκης.

Η συλλογή κοσμημάτων και αντικειμένων αυτής της κατηγορίας που παρουσιάζεται στην Έκθεση, περιλαμβάνει ενώτια χρυσά και χάλκινα, δακτυλίδια χρυσά, σιδερένια, χάλκινα, μολύβδινα και πήλινα, βραχιόλια και ψήφους περιδεραιών χάλκινα, γυάλινα ή από γαγάτη, πόρπες, περόνες οστέινες και ελάσματα χρυσού, πυξίδες και κάτοπτρα, μεταλλικές "ωτογλυφίδες" για τον καλλωπισμό, στλεγγίδες και εγχειρίδια αλλά και σιδερένια καρφιά από τα υποδήματα των νεκρών.

2. Αντικείμενα που χρησιμοποιήθηκαν για την ταφή ή αντικείμενα ταφικής λατρείας. Η κατηγορία αυτή περιλαμβάνει κτιστές ή φορητές τράπεζες νεκροδείνων, κεραμικά ή και γυάλινα αγγεία για τις ταφικές χοές λαδιού, κρασιού, γάλακτος ή μελιού, μυροδοχεία, λυχνάρια κλπ. Τα αγγεία αυτά, με συγκεκριμένα σχήματα και συνήθως μικρά, κατασκευάζονταν αποκλειστικά για ταφική χρήση σε κεραμικά εργαστήρια κοντά στα νεκροταφεία της πόλης. Τα κοινά κεραμικά σκεύη, μαγειρικά ή αμφορείς με τα οποία μετέφεραν τα υγρά για τις χοές ή τα νεκρόδειπνα, συνήθως τα έσπαζαν μετά τη χρήση τους, έξω από τον τάφο ή μέσα σ' αυτόν.

14

3. Νομίσματα και "θησαυροί" νομισμάτων που βρέθηκαν μέσα σε τάφους. Η τοποθέτηση νομισμάτων στους νεκρούς είναι επιβίωση μιας αρχαίας παράδοσης που συναντάται συχνά, σχεδόν πάντα, στην πρωτοβυζαντινή περίοδο ως και τον 6ο αι., οπότε σχεδόν εξαφανίζεται. Τα νομίσματα αυτά είναι χάλκινα και τοποθετούνται στο στόμα ή στο θώρακα του νεκρού. Μερικές φορές τοποθετούν χρυσές δανάκες, δηλαδή φύλλα χρυσού με αποτύπωμα νομίσματος, οι οποίες από τα υστερορρωμαϊκά χρόνια έμπαιναν αντί οβολου στο στόμα του νεκρού ως αμοιβή για τον Χάροντα. Εκτός από τα μεμονωμένα αυτά νομίσματα, μέσα σε τάφους της Θεσσαλονίκης, ως και τον 6ο αι., βρίσκονται νομισματικοί "θησαυροί", συγκεντρωμένοι είτε μέσα σε αγγείο είτε σε ένα σημείο του τάφου. Σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως φαίνεται από τις ανασκαφικές έρευνες, συνηθίζουν να ρίχνουν νομίσματα έξω από τις συστάδες τάφων ή σε ταφικούς περιβόλους.

Στην Έκθεση παρουσιάζεται μία επιλογή αντιπροσωπευτικών για την τυπολογία τους πήλινων αγγείων του 3ου -6ου

15

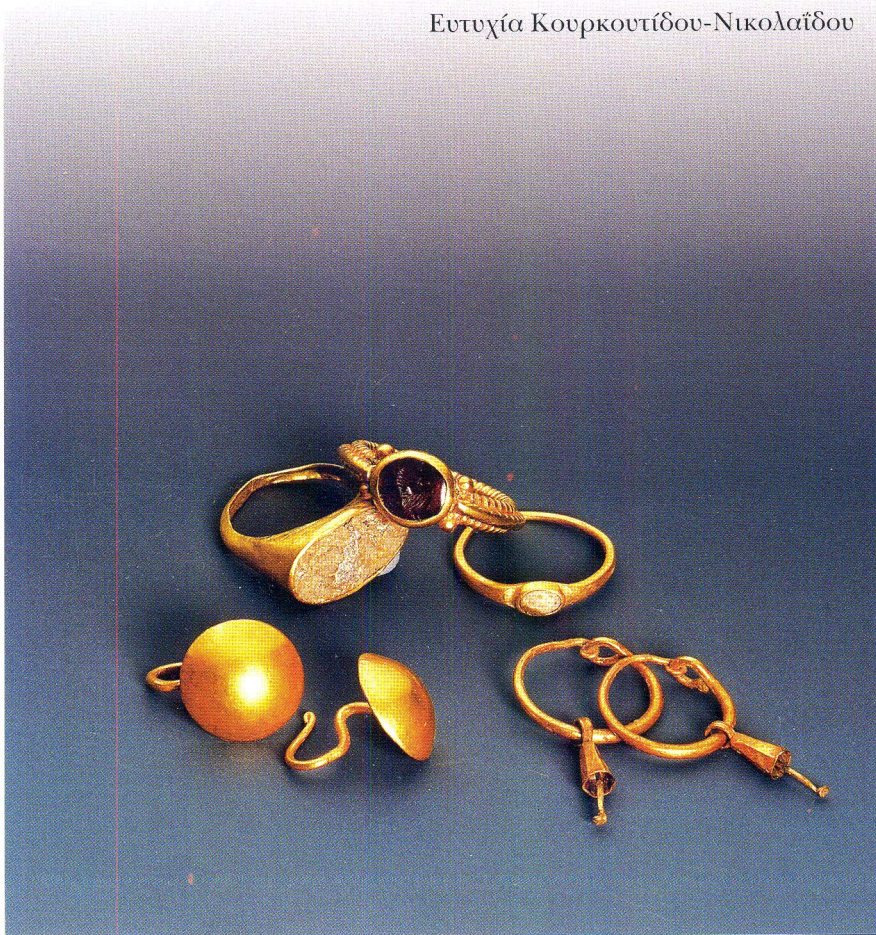
15. Χρυσά κοσμήματα
από τάφους
της Θεσσαλονίκης.

αι., από τάφους της Θεσσαλονίκης, μια συλλογή κοσμημάτων και διαφόρων μικροαντικειμένων 2ου-6ου αι. και μια συλλογή αντιπροσωπευτικών γυάλινων αγγείων.

Εκτός από τις συλλογές αυτές, προκειμένου να καταδειχθεί η συμβολή των ευρημάτων των τάφων στην αρχαιολογική-ιστορική τεκμηρίωση και πληροφόρηση, ένα σημαντικό τμήμα της Έκθεσης καταλαμβάνουν τα ταφικά σύνολα, όπου τα ευρήματα παρουσιάζονται είτε ως αναπόσπαστο τμήμα του τάφου στον οποίο ανήκαν, όπου αυτό είναι δυνατό ή και του ταφικού περιβάλλον, όπως είναι η περίπτωση του ταφικού συγκροτήματος του "Αξιού" που στον περίβολό του βρέθηκε ένας μαρμάρινος Καλός Ποιμένας (τραπεζοφόρος;) και ένας μεγάλος αριθμός νομισμάτων. Ένας άλλος τρόπος έκθεσης των ταφικών ευρημάτων είναι η παρουσίασή τους σε μικρές ενότητες, μία για κάθε τάφο στον οποίο βρέθηκαν. Με τον τρόπο αυτό παρουσιάζονται τα ταφικά σύνολα που προέρχονται από την ανασκαφή του οικοπέδου του Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού και από την ανασκαφή στο χώρο του Λυσοιατρείου.

Ευτυχία Κουρκουτίδου-Νικολαΐδου

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. *The Transformation of the Roman World AD 400-900*, British Museum Press 1977, ed L. Webster-M. Brown.
2. H.I. Marrou, *Décadence romaine ou antiquité tardive? III-IV siècle*, Paris 1977, 12-13, 21.
3. Ιω. Κακριδής, *Ελληνική Μυθολογία*, Αθήνα 1986, τ.2, 333, τ.3, 264
4. Ε. Τσιγαρίδας / Α. Λοβέρδου-Τσιγαρίδα, *Κατάλογος χριστιανικών επιγραφών στα μνησεία της Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1979, 2-29.
5. Κ. Ελευθεριάδου, *Ανασκαφή χριστιανικού κοιμητηρίου στην περιοχή του νοσοκομείου "Άγιος Δημήτριος" στη Θεσσαλονίκη*, Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και Θράκη 3, 1989, 271-282.
6. Α. Λοβέρδου-Τσιγαρίδα, *Επιτύμβιες χριστιανικές επιγραφές από τη Θεσσαλονίκη*, Η' επιστημονικό Συμπόσιο: Χριστιανική Θεσσαλονίκη, Θεσσαλονίκη 1994, τυπώνεται.
7. D. Feissel, *Notes d' épigraphie chrétienne (IV)*, Bulletin de Correspondance Hellénique 104, Athenes 1980, 459-472.
8. Ε. Μαρκή, *Η ταφική ζωγραφική των πρώτων χριστιανικών χρόνων στη Θεσσαλονίκη*, Δ' επιστημονικό Συμπόσιο: Χριστιανική Θεσσαλονίκη, Θεσσαλονίκη 1990, 171-194.

16

16. Γενική άποψη τάφου
με ζωγραφική μίμηση
ορθομαρμάρωσης από το
Δυτικό Νεκροταφείο της
Θεσσαλονίκης, 4ος αι.

9. Ε. Μαρκή, *Θέματα κοσμικής ζωγραφικής σε τάφο της Θεσσαλονίκης*, Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού 2/1995, 32-37.

10. Θ. Παζαράς, *Δύο παλαιοχριστιανικοί τάφοι από το δυτικό νεκροταφείο της Θεσσαλονίκης*, *Μακεδονικά* 21, 1981, 373-389.

11. T. Velmans, *Quelques versions rares du thème de la fontaine de la vie dans l'art paléochrétien*, *Cahiers Archéologiques* XIX, 1969, 39.

12. Χ. Μαυροπούλου-Τσιούμη, *Παράσταση της Σωσάννας σε παλαιοχριστιανικό τάφο της Θεσσαλονίκης*, *Αφιέρωμα στη μνήμη Σ. Πελεκανίδη*, *Θεσσαλονίκη* 1983, 247-259.

13. S. Pelekanidis, *Die Malerei der Konstantinischen Zeit*, *Atti del Congresso Internazionale di Archeologia Cristiana* VII, 1965, 215-235.

14. Ε. Πελεκανίδου, *Η ζωγραφική των παλαιοχριστιανικών τάφων της Θεσσαλονίκης*, *Η' επιστημονικό Συμπόσιο: Χριστιανική Θεσσαλονίκη*, *Θεσσαλονίκη* 1994, τυπώνεται.

15. A. Grabar, *Le premier art chrétien*, Paris 1966, 43-51.

16. Δ. Μακροπούλου, *Ταφικά ευρήματα, νομίσματα και νομισματικοί θησαυροί στα παλαιοχριστιανικά κοιμητήρια της Θεσσαλονίκης*, *Η' επιστημονικό Συμπόσιο: Χριστιανική Θεσσαλονίκη*, *Θεσσαλονίκη* 1994, τυπώνεται.

ISBN 960-7254-49-X